

- Coperta I: imagine din *Erotoclitul*, ilustrat de logofătul Petrache (sec. XVIII, Biblioteca Academiei Române).
- Coperta IV: cover moldovenesc (sec. XIX, detaliu).

Editura SAECULUM I.O.
ISBN 978-973-642-406-9

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

Anton Balotă

IZVOARELE BALADEI POPULARE ROMÂNEȘTI

Ediție, prefață și note
de Petre FLOREA

Editura SAECULUM I.O.
București, 2019

conștiința solidarității politice a neamului, cântecul popular îl coboară la vitejia individuală. În loc să-l ridice la simbol al dorului de libertate națională pentru care luptase, îl situează pe planurile acțiunii individuale care era sensul libertății albaneze.

Și așa s-a făcut că o aceeași influență exterioară, care a impus schema faptelor ciclurilor iugoslave și albaneze în același timp, a dus totuși la rezultate deosebite, indicând deci valoarea creațiunii proprii.

Pe substratul comun al vieții balcanice, ce a impus celor trei popoare nu numai cântarea în producția literară a maselor populare a singurelor valori estetice accesibile lor, ci și câștigarea, pentru multe veacuri, numai din același izvor a unicii posibilități de rezistență națională (căci etnicul era lipsit de posibilitatea altor manifestări, după cum era lipsit și de alte mijloace de apărare), pe acest substrat comun, ce institua versul popular nu ca o producțiune folklorică, nu ca o manifestare etnografică, ci ca un criteriu național, spiritul propriu al fiecărui neam, împrejurările și posibilitățile locale au dus la importante diferențieri.

Pe când *lumea iugoslavă* a ancorat în *tragic* păstrând sub semnele *amintirii istorice* în care a trăit viața sa de *vie rezistență* națională, *domeniul bulgăresc* dominat de un singur sentiment, *tristețea*, a înflorit și poetic sub semnele *stăruinței* sale specifice, s-a *înscris* pe linia *creștinismului* la o *răbdătoare așteptare* a unor vremuri mai bine. *Albanezul*, care în spiritul vieții sale de mărunte organizațiuni locale nu a fost niciodată supus, și-a păstrat întotdeauna *conștiința libertății sale* pe care o garanta numai *vitejia personală*, și nu s-a despărțit niciodată de *natură* care îi da nu numai viața ci și singura desfătare într-un frumos.

Nota editorului

Apărut în revista *Gândirea*, 1938, nr. 5, p. 264-269, la rubrica „Cronici. Idei, oameni, fapte”.

Cuprins

Cuvânt înainte	5
Notă asupra ediției	12
<i>Ler, Doamne</i> – moștenire autohtonă	15
Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc. Balada lui Vartici	20
Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc. De la balada <i>Sora păcurarului</i> la <i>Kira Kiralina</i>	36
Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc. Balada de curte – un străvechi gen literar românesc	46
Izvoare istorice (sec. XII–XIV) privind vechimea și originea cântecului epic sud-slav	61
Despre genetica și tehnica epicii slave sud-slave (I)	75
În legătură cu istoricitatea epicii orale românești și cântecul „ucrainean” al lui Ștefan Vodă	104
Geneza și evoluția baladei lui Radu Calomfirescu	114
Radu Voievod în epica sud-slavă	135
Literatura slavo-română din vremea lui Ștefan cel Mare	164
Vitejii lui Ștefan cel Mare	199
Circulația guslarilor prin Țările Românești	228
Addenda	249
Bugarștițele. Originile sirmioțe și dunărene ale unora dintre ele	251
Eposul popular iugoslav	255
Din poezia populară albaneză	278
[Aspecte etnografice albaneze]	284
Note psihice în balada populară balcanică	357

Ler, Doamne - moștenire autohtonă -

Bibliografia îndelungii discuțiuni iscată în jurul acestui misterios refren al colindelor noastre este citată în întregime de dl Alex. Rosetti în studiul său *Colindele religioase la români* (în „Analele Academiei Române“, Memoriile Secției Literare, tom. XL, București, 1919).

În general școala noastră filologică s-a oprit astăzi, socotind discuția închisă, la cele sugerate de dl Alex. Rosetti, în cap. III al operei sale (pag. 24-32).

D-sa descinde refrenul nostru din formula religioasă de tipic *alleluia*.

Pentru a putea susține tehnic și psihologic această etimologie, dl Rosetti s-a văzut silit să apeleze de două ori la izvoare slave.

În primul rând pentru originea formei *alleluia*, care n-ar fi coborât direct din lat. *halleluiah*, prin izvor latin, ci prin intermediar slav, căci *halleluiah* ar fi trebuit să dea în limba română un reflex * *aleruia*, în fața căruia textele noastre vechi religioase dovedesc numai forme fără rotacism, *allilua*.

Cu toate că nu împărtășim părerea dlui Alex. Rosetti, socotim totuși că astfel d-sa a ratat singurul argument lingvistic care ar fi putut susține etimologia propusă.

Excesul de tehnică filologică și partea mult prea redusă ce o face în cercetările sale înțelegerilor simple a faptelor nu l-au lăsat să observe că forme ca *allilua*, ce se întâlnesc în vechile noastre texte, pot fi simple refaceri ale acestui cuvânt, fără circulație vie în limbă, în afara tipicului, după formele din originalul după care se traduceau, căci tipicul bisericesc impunea aceasta. Și astfel singura probă filologică ce ar fi putut susține această etimologie, acest presupus * *alerui*, a fost înlăturată.

În rândul al doilea, în sfârșit, spre a explica prezența acestei formule de ritual în producțiunile noastre populare, desfăcute de

tot ceea ce este tipic și chiar duh bisericesc, d–sa s–a văzut silit să apeleze din nou la comparații slave.

Dicționarul lui Berneker i–a furnizat materialul necesar, dar de la polonezii catolici, și nu de la slavii de sud ortodocși, singurii care ar fi putut să ne influențeze.

Noi credem următoarele:

a) o explicație valabilă a acestui refren nu se poate da prin neglijarea de dragul tehnicii lingvistice a realităților psihologice manifestate de producțiunile noastre populare și în afara legăturilor pe care formele refrenului le arată în mod evident cu alte nume românești;

b) nici o explicație valabilă nu se va putea da acestui refren, ce formează unul din elementele cele mai primitive ale limbii noastre, conservat tocmai prin caracterul hieratic al formulei, până ce nu se va fi examinat cu atenție singurele surse din care poate izvorî lumină, pentru problemele fundamentale ale trecutului nostru: lumea balcanică și cea albaneză, ca moștenitoare ale străvechiului substrat traco–ilir.

Nu discutăm etimologia dlui Rosetti, pentru că noi socotim că metodic o etimologie nu dovedește decât câtă tehnică a meseriei a deprins autorul ei.

Pentru noi etimologia este valabilă numai atunci când se încadrează unei realități de viață; căci în afară de această realitate de viață orice etimologie nu este decât o ipoteză, mai mult, adesea – și în acest caz desigur – un sofism.

Etimologiei dlui Alex. Rosetti, perfect valabile tehnic, i se opun, după părerea noastră, două elementare constatări:

a) caracterul laic al întregii producțiuni populare românești, caracter laic dovedit chiar de colinde;

b) legăturile formale ale refrenului cu rădăcina *ler* – care se mai întâlnește în limba noastră și în formele *Lerul*, *Lerei*, *Lera*, *Lereni*, *Lerești*, *Lerescu*, *Lerișani*, etc.

Ceea ce caracterizează psihologic întreaga noastră producțiune literară populară, diferențiind–o în același timp cu un [caracter] distinctiv etnic față de producțiunile slave ale Balcanilor, dar apropiind–o de cele albaneze, este tocmai desfacerea ei de spiritul, formalismul, ba chiar și de sentimentul religios, prin menținerea ei pe deoparte într–o lume abstractă, într–o lume morală absolută, în ceea ce privește idealul și sentimentul, iar în ceea ce privește faptele în lumea realității vieții noastre de sat, de păstori și de plugari.

Această caracterizare o confirmă tocmai și producțiunile cu

caracter religios, care sunt desfăcute de orice tipic și formulă religioasă, umanizând complet și raportând la nivelul, felul și nevoile vieții noastre întreaga istorie sfântă ce se desface astfel cu totul de ritual.

În acest mediu țărănesc care a transformat în poezie domestică și amintirile istorice și istoria sfântă, pătrunderea formulei de ritual *halleluiah* nu pare deloc probabilă.

În ceea ce privește, în sfârșit, originea rădăcinii *ler* – comună tuturor numelor citate mai sus – nu–i cunoaștem explicația. Notăm numai că acestei forme îi lipsește orice paralelism în onomastica sau toponimia slavă, după cum nu se poate coborî din vreo temă latină.

Fără să avem pretențiunea de a rezolva problema, deoarece nu avem intențiunea de a o încadra ideologic unei soluții voite și impuse, vom încerca în cele de mai jos să prezentăm fapte și constatări noi, care credem că vor așeza problema originii acestui refren în cea mai justă dintre luminile în care trebuie privită spre a fi rezolvată.

Să recurgem și noi la un izvor slav.

În opera poetului raguzan Ivan Gundulici se întâlnește versul următor, care reamintește categoric refrenul nostru:

„Ah, Lero, LeriJane veliko, bože naš“.

adică:

„Ah, Ler, LeriJan, Dumnezeul nostru“.

atât de aproape de

„Leroi, Doamne, Domn de–al nostru“.

sau de atâtea alte variante.

Versul croat de mai sus este citat în *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. IV (Zagreb, 1904–1910), pag. 13, și el reprezintă în forma cultă a poetului raguzan reflexul a numeroase forme populare.

Numele acesta *Ler*, *Lerijan* – căci este evident prin această formulă cu totul identică celor românești, *Ler* este un nume – se întâlnește destul de frecvent în poezia dalmată, pentru care vezi același loc, și încă și *vol. II* (Zagreb, 1884–1886), pag. 606.

P. Budmani, autorul volumelor respective din dicționarul citat, operă a Academiei din Zagreb, socotește că *Ler*, *Lerijan* se află în strânsă legătură ideologică cu numele *Dolerija* și *Hoja*. Într–adevăr, de cele mai multe ori aceste trei nume se află citate

Respect pentru oameni și cărți

sau invocate împreună în versurile raguzane și par să reprezinte, conform părerii lui P. Budmani, numele unor zeități mitologice locale.

Pentru identificarea acestor zeități, tot învățatul croat citează în același izvor (vol. II, pag. 606) versul lui D. Zlatarić:

„Zovuc' Pana, Hoja, Lera, Doleriju i baba od Zlata“,

vers ce are și o versiune italiană contemporană, versiune ce sună:

„Chiamando e Pane, e Pole, e Priapo, e Pomona, e Ecate notturna“.

În același fel, în acest izvor cel puțin, *Ler* s-a identificat cu *Priap*.

În vol. IV al aceluiași dicționar, tot Budmani socotește cu drept cuvânt că nu se poate identifica, conform mitologiei slave acest zeu, și notează că după textul lui Gundulic' s-ar părea că este vorba de un zeu al păstorilor (*Rječnik...*, vol. IV, pag. 13-14).

Ca și în reflexele românești, și în dalmată numele mitologic *Ler*, corespondentul „Domnului Ler“, nu reprezintă o formă lexicală izolată, căci același izvor citează numele propriu *Lerka*, astăzi ieșit din uz, ca și acel nume propriu românesc * *Ler* ce stă la rădăcina toponimicului *Lerești*, și în sfârșit elementul de refren popular *lera*, sau specificul dalmat *lero* „gamin“.

Alături, pentru stabilirea ariei acestor forme, mai cităm și toponimicul macedonean *Lerina*.

Dacă pentru identificarea etimologică a acestui nume nu putem prezenta eventualele rezultate la care poate au ajuns cercetările învățaților croați – deoarece nu avem la îndemână, aici la București, mijloacele de informație și cercetare necesare – totuși putem circumscrie problema.

În primul rând notăm că acest zeu dalmat nu corespunde nici unei zeități slave comune sau specific mitologiei slave, ci este fără îndoială, după cum îi este și lingvistic numele, un zeu specific teritoriilor slavilor de sud.

În sfârșit, în al doilea rând socotim că de o parte formele *Ler*, *Lerijan*, *Dolerija* și *Lerka*, iar de altă parte formele „*Ler*, *Doamne*, *Ler*“, *Lerescu*, *Lerești* nu mai pot fi privite izolat, ci considerate ca reflexele unui izvor comun, spre a fi înțelese în justă lumină.

Fără îndoială că numai atât n-ar putea rezolva problema lingvistică ridicată de refrenul românesc; dar socotim că toate acestea sunt îndestulătoare spre a înlătura definitiv încercările de explicațiuni pur lingvistice și latinizante, arătând și adevăratul sens al păstrării și transmisiunii acestui refren: conservarea unei vechi

tradițiuni precreștine și preromane, autohtone, prin suprapunerea unui obicei creștin.

Și aci corespondența dalmatului *Ler* cu zeitatea clasică *Priap* ni se pare extrem de semnificativă pentru înțelegerea rostului și sensului păstrării în refrenul colindelor noastre a amintirii acestui *Ler*, probabil o zeitate autohtonă.

În mitologia clasică *Priap* este considerat ca o formă de origine tracă – de la tracia asiatici, misii – a personalității divine a zeului *Pan*, ce era unul dintre cei mai populari zei ai lumii trace.

Priap este zeul germinăției în natură, ca și al înmulțirii turmelor, și era un zeu în mod special adorat de păstori. El era proslăvit toamna târziu, când depuneau oile ciobanilor în mijlocul cărora crescuse și el.

Între el, zeu, și păstorii lui era deci o legătură legitimă ce s-a putut păstra, amintire, și sub cultul Dumnezeirii născute și ea tot în ieslea ciobanilor.

Iată atâtea elemente psihologice, care dacă nu lămuresc direct și etimologic originea formelor ce ne interesează, justifică suficient suprapunerea povestirii sfinte peste elementele unei legende autohtone, explicând pe de o parte posibilitatea transmisiunii și dând un sens refrenului, sens pe care „halleluiah“ nu-l putea da.

Etimologic, recunoaștem că problema originii lui *ler* din refren, ca și a lui *ler* din *Lerescu*, *Lerești*, rămâne deschisă; și tot așa bănuim și [pe] aceea a originii etimologice a formelor corespunzătoare dalmate.

Rămâne deschisă, dar în fața unor noi perspective.

Nota editorului

Apărut în *Ethnos*. Revistă de grai, studiu și creație românească. Focșani, an II, 1942-1943, fasciculele 1-2, p. 198-202.

Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc. Balada lui Vartici

În culegerea de poezii populare publicată de *Alexandru Vasiliu*¹, cuprinzând texte din *Tătărășii Sucevei*, apare și o baladă intitulată bizar *Nourel și Calapod paharnicul* (I)².

Anecdotica baladei se bazează pe o dublă poveste de dragoste, în care, în contrast cu primitivitatea artistică a formei înregistrate, se găsesc câteva elemente de limbă ce aparțin unei terminologii evocând un alt mediu social, în afara celui folcloric al circulației sale moderne, *paharnic, armaș*, etc.

Deși indicațiile eventuale ale acestor termeni pot fi infirmate de apariția alături de ei a unor barbarisme lexicale, evident moderne, aparținând numai aparent aceleiași categorii sociale, ca *vodeasă*, totuși o adiere de frumos, un nume – *Nourel* – cu vechile sale răsunete, așează de la simpla lectură această baladă peste nivelul și nerealizarea artistică a formei înregistrate.

Suntem în fața unei poezii, ce are anecdotice numeroase forme înrudite cu textele altor culegeri, care prezintă, alături de filonul fabulației, multiple și variate interferențe cu motive literare sau anecdote poetice secundare, păstrându-se legăturile dintre ele prin tipul eroinei – *femeia fatală* – ca și prin numele ce i se dă în mod unanim: *Doamna Ileana*.

Imprudential Nourel își strigă prin târg dragostea ce poartă Doamnei Ileana și chiar și biruința ei. Firească și fatală, răzbunarea Domnului urmează, daruciderea lui Nourel atrage și sinuciderea Doamnei. Episodul se încheie exprimând mahnirea voievozului și muștrările ce aduce boierilor ce îi descoperiseră adevărul. În cel de al doilea episod Domnul este trezit din somn de duioșia unui cântec de fluier. Cercetarea situației dă la lumină dragostea fiicei sale cu

1. v. *Cântece, urături de ale poporului*, București, 1909.

2. Cifrele romane trimit la indicațiile bibliografiei finale.

paharnicul Calapod. Acesta scapă însă de osânda domnească prin măiestria cântecului său. Domnul înduioșat unește pe cei doi îndrăgostiți (I).

O tragică poveste de dragoste, pe care, desigur, în urma degradării fabulației originale, s-a împletit, parazită, prin efectele înrudirii subiective, o a doua anecdotică, aceea a lui *Calapod paharnicul*, ce constituie o altă tradiție poetică, având circulație independentă¹.

Privită strict exterior și formal, balada ar putea fi considerată ca o formă literară pur folclorică, ce ar fi adoptat pentru înzestrarea eroilor săi cu prestigiul social, o terminologie socială boierească.

Ne aflăm totuși, cu toate înfățișările formale ale acestei versiuni, redusă ca aspecte exterioare și reținută în circulație numai din cauza situațiilor epice, precum și din cauza eternului omenesc cuprins în versurile sale, în fața unei producții poetice, ce a avut inițial un alt conținut epic, oglindind fapte și evenimente ce aparțin unui alt mediu social.

Dacă pentru această afirmație nu pledează imediat identificări de fapte sau situații istorice, vorbește în schimb, o unică valoare documentară, singura pe care a putut-o reține versurile acestei balade pe baza unei bogate și străvechi tradiții poetice. Această valoare este exprimată prin numele lui *Nourel*.

Acest nume trebuie să fi fost profund semnificativ și plin de amintiri în regiunea *Sucevei*, de vreme ce el a stăruit în versurile acestei tradiții poetice numai și tocmai aici, în această versiune a cântecului *Doamnei Ileana*, înregistrată în preajma vechii cetăți de scaun a Moldovei.

Nu cunoaștem semnificația ce o va fi avut acest *Nourel* în anecdotică originară a acestei tradiții poetice și desigur nu o vom putea afla niciodată, numele său, însă, coroborat cu tipul uman pe care îl acoperă – cuceritor de femei ce aleargă ziua în amiaza mare prin târg strigându-și biruința unei dragoste vinovate – sugerează un raport organic și genetic al anecdotei cu acel boier *Nour*, tânărul tovarăș de petreceri și desfrânare al lui *Iliș Rareș* (1546–1551), prietenul ce va deveni cel mai apropiat sfetnic al necrednicului fiu al lui *Petru Rareș*, după ce acesta va săvârși crima poetizată tocmai în forma originară a tradiției poetice a *Doamnei Ileana*.

Suntem deci în fața unui nume ce sugerează localizarea în timp și spațiu a tradiției *Doamnei Ileana*.

1. v. S. Fl. Marian, *Poezii populare române*, I, Cernăuți 1873, p. 60.

Respect pentru oameni și cărți

Este neîndoiește că formal și la prima vedere această afirmație poate fi considerată ca apriorică și nejustificată, fiind lipsită, dar numai în aparență, de alt probatoriu în afara sugestiilor legate de numele lui *Nourel*.

O asemenea obiecțiune ar putea avea valoare numai dacă anecdotică primul episod al baladei ce am analizat, ar fi izolată în circulația folclorică română.

Deși personalitatea *Doamnei Ileana*, ce formează cheia descifrării istoricității acestei tradiții poetice nu poate fi istoric recunoscută în datele anecdotice ale unui mare grup de cântece, în care numele său acoperind tipul femeii fatale părând să fi fost utilizat numai pentru a se da fabulației prestigiul social, totuși sugestiile pe care le reflectă amintirile lui *Nourel* asupra identității sale istorice, sunt puternic susținute de dovezile pe care ni le oferă un alt grup de balade, la a căror analiză trecem.

Culegerea de versuri populare a lui *N. Păsculescu*¹ cuprinde un cântec al *Doamnei Ileana* (V) înregistrat în Romanai.

După o petrecere, Doamna Ileana mărturisește finului ei, Vartici, dragostea ce-i poartă. Speriat, finul încearcă să scape de păcat, pretextând că trebuie să schimbe hainele de «vineție» ce purta, cu cele de «curvie». Și așa boierul își ia lumea în cap de spaima păcatului voit de nașă, dar este căutat, găsit și adormit cu farmece și buruieni, de Doamnă. După nunta făcută în puterea somnului, la redeșteptare, Vartici se sinucide și lângă el Doamna Ileana face la fel (V).

Importanța acestei versiuni, în care apar de altfel, după cum se va vedea și personajele autentice – *Doamna Ileana* și *boierul Vartici*, stă în aceea că versurile sale conservă o mărturie, indirectă, dar categorică, a originii sociale a acestei tradiții poetice.

Într-adevăr versurile:

să lepăd țoalele de vineție
să iau țoale de curvie²,

documentează, cu toată sărăcia lor artistică, originile feudale ale anecdotei inițiale. Și aceasta nu pentru că un creator poetic pur folcloric nu și-ar fi putut îmbrăca eroul în stofă venețiană, ci mai ales pentru că se subliniază, într-o mentalitate cavalerescă, abil exprimată prin motivul schimbării hainelor, faptul, că împlinind grozăvia cerută de *Doamna Ileana*, eroul se situa în afara ținutei

1. v. *Literatură populară românească*, București, 1910.

2. v. V, vers. 67/8.

cavaleresti, de care ar fi trebuit să se despartă, dacă s-ar fi supus tentației nașei sale.

Pășim acum la analiza unei ultime versiuni a acestei tradiții poetice, ce se află, din punct de vedere anecdotic, mult mai aproape ca precedentă de ceea ce a fost desigur fabulația în forma sa originară. Cităm de astă dată din volumul de *Balade* publicat de *C. N. Mateescu* la Vălenii de Munte în anul 1909, o baladă înregistrată în *Argeș* (II).

Doamna Ileana, profitând de plecarea soțului ei la vânătoare, încearcă să ademenească dragostea finului ei din botez, boierul Vartici, sfetnic al Domnului. Îngrozit, finul se îndepărtează, părăsește casa, nevastă și copiii și ia drumul pribegiei. Mânioasă și înveninată, Doamna, spre a se răzbuna, părăște pe boier Domnului, soțul ei, acuzându-l că ar fi încercat să o siluiască. Bărbatul crezând-o, prinde pe boierul fugar și pune de-l taie, respingând rugile fierbinți ale finei sale, soția boierului. Aceasta se sinucide apoi lângă trupul nedreptățitului său soț. Din mormintele lor cresc apoi doi trandafiri roșii «învâlcinați» (II).

Anecdotică acestei poetice, ce ne este cunoscută în șase variante publicate¹, solidare cu cele ce am analizat, este structural legată, prin cadrul său literar, de istoria biblică a *nevastei lui Putifar*.

Iosif, rob în casa egipteanului Putifar, al cărui om de încredere ajunge prin cinste și pricepere, este caracterizat fizic prin frumusețea sa bărbătească, iar moral, prin cinstea și credința ce poartă stăpânului său. Nevasta lui Putifar, pofind la dragostea lui, încearcă să-l momească, întrebuințând chiar și silnicia. Respinsă de bărbat, femeia, pentru a se răzbuna, se plânge soțului, arătând că robul ar fi încercat să o siluiască. Mânia lui Putifar aruncă pe Iosif în temniță².

Datele fundamentale ale acestei fabulații – dragostea pătimașă a nevastei, credința și refuzul lui Iosif, mânia și răzbunarea femeii și pedepsirea nevinovatului – sunt în întregime păstrate și în anecdotică tradiției poetice a lui *Vartici*.

Aceasta totuși a prelucrat alte valori ale legendei biblice dându-le o nouă înfățișare. Raportul dintre personaje, care se bizuie în textul biblic pe situația *stăpân și robul său de încredere*, s-a schimbat în versiunea românească, fiind transpus în situația

1. v. mai jos la bibliografie.

2. v. *Geneza*, 39.